

Нада М. Крњаић-Цекић
Универзитет у Београду
Машински факултет

УДК 811.112.2:37(497.11 Крагујевац)“1838/1863“
DOI 10.46793/Uzdanica18.1.245K

Прегледни рад
Примљен: 26. фебруар 2021.
Прихваћен: 28. мај 2021.

РАЗВОЈ НАСТАВЕ НЕМАЧКОГ ЈЕЗИКА НА ЛИЦЕЈУ (1838–1863)

Ајсџракиј: Имајући као полазну основу архивску грађу фондова Архива Србије као најпозданије изворе за историјско проучавање, суочени са чињеницом да они не допуштају да се много тога дозна, циљ нам је да овим радом, из публикација архивске грађе и постојећих чланака, све до сада истражено објединимо, да дамо целовитији преглед и евентуално унесемо оно што је изостављено или недовољно наглашено, нарочито када је у питању сама високошколска настава немачког језика, њен карактер и садржај на овој највишој школској установи тадашње Србије.

Кључне речи: немачки језик, наставници, уџбеници, граматика, дедуктивна метода.

Лицеј Књажества Србије између 1838. и 1863. године био је једина виша школа у тадашњој вазалној српској држави¹. Основан је у „војеном шпитаљу на Лепеници“², и то после регулисања односа Србије и Порте, када је на основу Букурешког уговора из 1812. године и Акерманске конференције из 1826. године издат хатишериф по коме је Србија, као кнежевина, под турским суверенитетом и заштитом Русије, могла сама да уређује свој унутрашњи живот, да прописује законе и решава просветна и културна питања. Пошто кнез Милош није имао власт над Београдом, а и прибојавао се Турака, установио је српску престоницу у Крагујевцу. Ту је 1817. године сместио своју Књажевску канцеларију и изградио прве просветне и културне установе. Поред постојећих основних школа, неколико полугимназија и гимназија, требало је створити и једну вишу „стручну школу“³. Стога је отворио Лицеј, који је карактер стручне школе задржао све до 1863. године⁴. Недостатак традиције и утилитарни моменат две су важне историјске чињенице које су одиграле пресудну улогу при оснивању Лицеја⁵. Израстао из Крагујевачке гимназије, Лицеј је према првобитном плану имао задатак да школује стручњаке за разне гране државне управе. То је уједно и време стварања, учвршћивања и јачања самосталне српске државе, а учење немачког језика јавља се као неминовна друштвена потреба. Био је то знак образовања вишег

културног нивоа и отмености и један од основних услова за образовање у Милошевој Србији⁶.

Можда одомаћеност, присутност и доминацију немачког језика најбоље илуструје преписивање аустријских уџбеника и дословно превођење разних немачких граматика за Србе са немачког на француски, пошто се тада француски језик учио по немачким уџбеницима⁷.

У београдској чаршији је по попису из 1834. године, када излази и први број *Новина сербских*, око 7000 Срба⁸. Нешто раније, учитељ Павле Вернер моли да кнез преко суда јави ђачким родитељима у Београду да пошаљу своју децу у његову немачку школу, да ће их он убрзо научити немачки језик⁹. У врховној или вишој школи, коју је организовао Димитрије Исаиловић, а која је почела са радом у Београду 1830. године, предавана је „немачка граматика“¹⁰. У малој београдској школи 1832. године учио се немачки језик у трећем разреду, и то немачки буквар и правопис¹¹, а од 1834/35. и у Крагујевачкој гимназији. Једно кратко време учио се у Војној школи у Крагујевцу 1837. године, а касније и у Војној академији¹², као и у Инжинирској школи (1846–1849)¹³. Игњат Станимировић је две године предавао тај језик, а потом и Атанасије Николић.

У новозаведеном Лицеју, 1838. година означава како почетак развитка високог школства у Србији, тако и почетак високошколске наставе немачког језика, мада та настава у бити није била стручна као на универзитету¹⁴. Од самог почетка свога рада Лицеј је добио општеобразовни карактер хуманитарног смера¹⁵. Отпочео је рад са једном класом и два професора. Важно је истаћи да се немачки језик нашао међу првим наставним предметима које су међусобно поделили први лицејски учитељи¹⁶. Петар Радовановић је три месеца предавао немачки језик школске 1838/39. године, поред чисте математике и статистике, односно географије¹⁷. Крагујевачки период у развоју Лицеја карактерише и то што је у јесен 1839. године отворен и други разред лицејских студија са увођењем француског језика, дакле са две класе и пет професора. Министар просвете одлаже у то време предлог увођења италијанског језика¹⁸. Лицеј ускоро почиње да добија прве контуре организације попут високих школа и универзитета. У свим класама Лицеума има свега 150 ученика, као и у Гимназији књажевства србског у Крагујевцу за друго течење те године¹⁹, а они су заједно чинили једну организациону целину²⁰. Године 1841. установљен је Правни одсек, па министар просвете шаље ректору допис да се одобрава увођење немачког језика на студијима права²¹. Исте године укинут је и кантумац у Земуну, тако да су у Србију могли лакше стизати професори из Аустроугарске²². За даљи развој Лицеја од необичног значаја је то што је он 1841. године био премештен из Крагујевца у Београд, мада је то било време када су за Србију наступили тешки дани²³.

За период од 1838. до 1844. године може се рећи да је карактеристичан по томе што се на Лицеуму или Великом училишту радило без неке нарочите

уредбе²⁴. Рад је отпочео без икаквог писаног устројства, а није му наметнут ни неки имагинарни циљ који он, вероватно, не би ни могао постићи, а само образовање на Лицеју било је организовано по угледу на уређење угарских „краљевских академија“²⁵. Организатори школа, узевши за узоре угарски школски систем и прихватајући педагошке утицаје који су долазили из Аустрије и Немачке, као страни језик уводе немачки, а потом и француски, док се у мађарским лицејима предавао грчки, немачки и мађарски, а наставни језик био је латински. Све то је у Мађарској заживело после школске реформе завршене 1806. године²⁶, а школске уредбе и планови у Србији, уколико су и постојали, носили су печат колебања и привремености²⁷. Велика је штета што нема наставних програма из овога времена на овој највишој школи у Србији. Наставни план и програм сачињавали су гимназијски наставници „по своме благоразумију, одабравши шта да толкују”, пошто су добро познавали тадашње школске прилике у земљи²⁸.

Као што је крајем 14. века највећи контингент наставног особља лиферовоа Париз²⁹, а незнатан прилив је долазио из Прага, тако су за владе кнеза Милоша прекосавски крајеви, укључујући и војну границу³⁰, постали важан извор за попуну кадрова. Ниједан од ондашњих професора српског Лицеја није био рођен у Србији³¹ и скоро су сви долазили, било као факултетски образовани или само као приучени дошљаци, из Аустрије, Мађарске и осталих земаља³². Јављали су се на тада објављиване конкурсе преко „србских новина” разни квалификовани и неквалификовани учитељи језика, људи без строге специјалности, али са добрим енциклопедијским знањем стеченим на тадашњим европским универзитетима, тзв. наставници енциклопедисти³³. Срби изван Србије, „многи у немачком духу васпитани”³⁴, јер је Србија управо постајала привлачно седиште Југословена³⁵. Иако неписмен, кнез Милош је позивао школоване људе да буду носиоци културног живота, како би се попунио недостатак наставног кадра³⁶, мада се тешко мирио са тим да „придошлице у немачком оделу”³⁷ буду професори на Лицеју³⁸. Многима од њих је београдски Лицеј био само пролазна фаза или покушај стварања сопствене каријере, а неки су се учени странци, склањајући се после 1848. године из политичких разлога и испред своје власти, задржавали дуже или краће време на Лицеју. У сваком случају, у то време се тешко долазило до компетентних, квалификованих и ускостручних професора.

Први циљ лицејске наставе био је опште, више образовање, мада је сам ниво програма наставе био веома низак³⁹. Наставу на Лицеју у току прве две године његовог постојања одржавали су неједнако оптерећени наставници, држећи неке часове заједнички за обе класе Лицеја по неутврђеном наставном програму, кога није било ни друге школске године⁴⁰. Почев од 1838. године, настава немачког језика одржавана је на Лицеју у континуитету у прве две године његовог постојања, као и од оснивања његовог правног одељења, све до доношења Устројенија 1844. године. О настави немачког језика као

обавезног предмета, коју је држао Петар Радовановић, није нађен ниједан податак. Сачуван је само распоред часова за школску 1838/39. годину. Први професори нису остајали дуго на својим дужностима. Њих су при крају године заменили првостављени професори⁴¹, међу којима Коста Бранковић⁴², професор филозофије и „всемирне” историје, односно физике и немачког језика. Пошто нема извештаја о одржаним испитима, ни годишњих ни полу-годишњих, немамо ни података о тој настави и испитима за наведене школске године. Анализирајући једномесечне извештаје, професори Ж. Царић⁴³ и Н. и П. Димић⁴⁴ наводе речи Косте Бранковића из његовог извештаја са почетка школске године, у коме каже да је био принуђен да своја предавања диктира. Већ крајем те школске године налазимо податак да су слушаоци филозофије, њих двадесетак, узели немачке букваре⁴⁵. У поменутом чланку изостављен је податак да је Кости Бранковићу 1841. године одобрено одсуство због пута у Аустрију и да је његову дужност преузео Гаврило Поповић, протосинђел и потоњи четврти ректор београдског Лицеја и доцнији шабачки владика⁴⁶. Тако видимо да наставу немачког језика после Косте Бранковића, који касније постаје ректор, преузима Антоније Арнот⁴⁷, чија је настава била граматичка, као и у целој тадашњој Европи. Ниво предзнања је био низак, а радило се по граматички Димитрија Тирола. То је уједно и један од првих уџбеника немачког језика у Србији од 1830. године⁴⁸.

У документу од 17. децембра 1839. године, међутим, стоји да ће Арнот, „који познаје све европејске језике” и као цензор књига и аустријски поданик, предавати немачки језик у млађој класи од почетка другог теченија⁴⁹. Нигде није назначено ко је остао у старијој класи. Добијена је сагласност од Попечитељства просвештенија и Арнот је драговољно примио да преузме наставу немачког језика у млађим класама јер има мање часова, пошто Коста Бранковић поред филозофије предаје и немачки језик. Како стоји у изводу протокола са заседања „оделенија философическог”, под тачком девет, изразио је том приликом професор физике Арнот жељу да одржи покоји час седмично на Лицеју италијанског језика и то „из саме к изображенију србске младежи љубави”⁵⁰. Професори Лицеја, међу којима Коста Бранковић и тадашњи ректор Лицеја Атанасије Николић, изјаснили су се да је боље сачекати са реализацијом тога предлога, све док се „нуждни латински језик, отац италијанскога не уведе у гимназије и на Лицеј”. Арнот је на првој години предавао граматичку, као и „упражњеније у превођењу с немачког на српски”, а на другој години синтаксу, такође уз превођење с немачког на српски⁵¹. Даље видимо да Арнота, због превремене смрти 1841. године, замењује Сава Јовановић⁵², први суплент на београдском Лицеју, најпре као привремени, а потом од марта 1842. године „дејствителни суплент”⁵³ и први предавач немачког језика на новозаведеним студијама права⁵⁴. Предавао је, између осталог, немачки језик и чувеном гимназијском професору немачког језика Кости Вујићу⁵⁵, као и државно-народну економију и полицију⁵⁶.

Из његових кратких и неодређених извештаја види се да је обратио пажњу учењу граматике и превођења, па је настава граматичка⁵⁷. С обзиром на то да се основна граматичка правила нису мењала кроз цео 19. век,⁵⁸ слушатељи су показивали ненаклоност за немачки језик⁵⁹.

Једномесечни извештаји показују да се настава немачког језика одвијала у том периоду својим током. Има, међутим, прекида у извођењу наставе немачког језика на Лицеју, нарочито у периоду од одласка Саве Јовановића у Цесарију од маја 1842. до марта 1843. године⁶⁰. У току пете године рада Лицеја, суплент Сава Јовановић је добио дозволу да „време одмора школског провести може у Цесарији”⁶¹ и после тога је тражио продужење свога одсуства „ради присуствовања Народном српском сабору у Карловцу”⁶², али се више не помиње међу наставницима Лицеја.

На највишој школи у земљи, на концу лета 1842. године, на измаку Милошеве прве владавине, догодио се преврат, који је зауставио Лицеј у своме напредовању⁶³ и „наступио је извесни застој у редовном наставном раду”⁶⁴. У архивским документима нема података на које бисмо се са сигурношћу могли ослонити када је у питању даље извођење наставе немачког језика у назначеном временском периоду. Ту заиста постоји празнина, мада у настави није било промена⁶⁵. Професор Царић износи „посредан податак” да је после Саве Јовановића наставу немачког језика преузео Коста Бранковић⁶⁶ (а то касније у свом раду преузима и М. Симоновић)⁶⁷, што закључује на основу документа од 27. 3. 1843.⁶⁸, у коме стоји да ће Константин Бранковић привремено предавати физику, а Сергеј Николић, професор права,⁶⁹ немачки језик, пошто је Ђорђе Мушички, професор физике, дао оставку због пресељења у Аустрију. Међутим, ако имамо на уму да ниједан професор није држао наставу само из једног предмета, може се претпоставити да је Ђорђе Мушички могао држати наставу из оба предмета, па је његовим одласком привремено остала непокривена настава из оба предмета. Произлази, закључује Царић, да је К. Бранковић дотле водио наставу немачког језика, а у марту је уступио другом професору, Сергеју Николићу⁷⁰. Из кондуит листе (персоналног службеног акта) професора Лицеја српског књажевства с почетка 1860. године види се да је Сергеј Николић 1843. године неко време замењивао непостављеног професора немачког језика⁷¹. Поред правних наука, он је предавао природно право и полицију, као и немачки језик, али не и физику, како то Царић тврди⁷². Да је Коста Бранковић могао бити вечито присутна замена, не бисмо наилазили на ову празнину. О тој настави нема података, мада је евидентно да је прекида у извођењу наставе било, закључује Царић⁷³. Сергије Николић је вероватно одржао испите на крају школске 1842/43. године, што није смело изостати, упркос критичним приликама у земљи, а већ за зимски семестар 1843/44. настава немачког језика била је покривена доласком др Јанка Шафарика⁷⁴ на катедру за немачки језик⁷⁵. Шафарик је држао часове физике и немачког језика, а на филозофском одељењу историју литературе

„свију Словена у недељне и празничне дане”⁷⁶. Немачки језик предавао је до краја летњег семестра 1844/45, тј. све до укидања тог језика као наставног предмета. На крају школске 1843/44. године није одржан испит из немачког језика јер није било испита, ни за слушаоце прве године правословног одељења⁷⁷.

Немачки језик предаван је на Лицеју од његовог оснивања 1838. све до Стеријиног „Устројенија” 1844. године⁷⁸. Настава немачког језика, као једног од општих предмета, у првих седам година била је потпуно заступљена, иако за њено извођење није постојао стални наставник. За непуних седам година, катедру немачког језика покривало је скоро седам несталних професора, а бележимо и прекид у одржавању наставе приликом доласка нове династије и уставобранитељског режима на власт⁷⁹. Има мишљења да је прекид од седам година (1844–1852) уједно и период када се напуштала настава немачког језика, пошто се тежило ослобађању од аустријског притиска и германизације, а све више се посвећивала пажња латинском језику⁸⁰. С обзиром на то да су се у наведеном периоду обрађивали само граматика и превођење, то показује да су резултати гимназијске наставе били лоши, јер ученици који су долазили на Лицеј нису били у стању да прате и разумеју обим граматичке наставе на немачком језику⁸¹. Поред Тиролове граматике, наставници су се могли по своме избору служити сваком граматиком из тога доба⁸². Ако посматрамо ниво и стручност наставног кадра за овај период, ваља имати на уму да је оптерећеност наставника већим бројем предмета онемогућавала да они продубљују једну дисциплину, те је евидентно њихово недовољно стручно знање. Метод рада донесен са туђинских високих школа није баш одговарао духу нашег народа, а и познавање матерњег језика неких наставника није било на адекватном нивоу. Из свих ових разлога није било већег успеха у настави⁸³, али тако се тада радило у целој Европи. Државна власт младе кнежевине и просветна политика уставобранитељског режима поклањала је велику пажњу судству и школству. Иако *Сербске народне новине*⁸⁴ бележе да се Лицеј „здрово подиже”, ипак је то период потпуног нестанка немачког језика на тој високошколској установи. Прекид извођења наставе немачког језика у то време уследио је и у тзв. нормалним школама, у којима ће потом, 1845. године, бити уведен у 4. разред основне школе, као и у гимназијама и полугимназијама, јер су то године „под јаким француским упливом”, време када просвета у Србији посвећује више пажње француском него немачком језику⁸⁵. Уједно, то је доба просветног деловања и реформи Ј. С. Поповића, начелника Попечитељства, када наступа преображај школског образовања и по његовом „Устројенију”, првом правом програму и наставном плану код нас, на Лицеју се учио само француски језик, и то две године на филозофском и једну годину на правном одељењу, који је (1839–1844) предаван само као „почетак, а немачки језик у већој обширности”⁸⁶. Унапређује се настава француског језика, иако са променљивим фондом часова и сталним мењањем наставника. Од живих језика,

француски је био обавезан и предаван је као једини језик у овом периоду, када је немачки изостављен, а у програму овог предмета били су „граматикални анализис и толковање аутора Шатобријана”⁸⁷. Те 1844. године Лицеј добија и француски буквар са читанком и речником⁸⁸. Израда уџбеника у том периоду, све до 1873. године, зависна је од немачких и аустријских узора⁸⁹.

После седмогодишњег прекида учења немачког језика на Лицеју, упућују питомци Лицеја Филозофског одељења ректору допис да се он заложи код министра просвете како би се отворила изванредна, тј. нова, новоустројена катедра немачког језика, која би и немачку литературу обухватила⁹⁰, како би се на тај начин на Лицеју продужило учење немачког језика. Ректор је предлог изнео Лицејском савету, који је то одушевљено поздравио јер би Лицеј тиме добио углед, пошто је у то доба био школа о којој се знало и ван граница Србије⁹¹. Лицејски савет је дао сагласност да се обрате министру просвете и послат је иницијативни акт Министарству да се одобри онај број часова који не би реметио постојећи ток наставе. Тадашњи ректор, Коста Бранковић, у свом обраћању министру извештава да су већ питали професора Шульца, пошто су већ постављени професори на Лицеју оптерећени, и да стога треба ангажовати гимназијског професора. Министар просвете, обраћајући се Совјету 27. октобра 1851. године указује на потребу научног изображења „отечественодржавника” у немачком језику, пошто су они, већ у полугимназијама и гимназији, „с учењем немачког језика занимајући се, толико узнапредовали, да најмањим трудом у Лицеуму кроз једну, две године савршено знање истог прибавити могу”⁹². Министарство се, на бази указа кнеза Александра Карађорђевића, обратило школској комисији Лицеја, у чијем су се саставу налазили искусни лицејски професори Коста Бранковић и Јанко Шафарик и тражило да се сачини програм и да мишљење у којим класама ће се предавати немачки језик и како ће се шест часова поделити на разреде, тј. тада постојећа два одељења: за слабије и напредније. За прве се предвиђа да се предају граматика и синтакса са „упражњенијима у разговору и преводу”, а у другом разреду „да се читају и толкују немачки класици” са практичним увежбавањем и сачињавањем на немачком језику, а да предавања за једне и друге буде на немачком језику. Интересантно је да комисија на овом месту подвлачи важност комуникативне компетенције, писане и усмене. У предлогу даље стоји да се, на обе године лицејских студија, само те школске године заведе један нижи разред са свих шест часова недељно, а тек у идућој години да се заведу оба разреда, а што се испита тиче комисија је била мишљења да испит буде годишњи и то само добровољно, на крају летњег семестра те школске 1851/52. године⁹³. Попечитељство је размотрило програм учења немачког језика и усвојило га у нешто измењеној форми. У размотреном програму, који је министар просвете Алекса Симић доставио ректору Лицеја, тачно је одређено шта ће се у ком течају учити⁹⁴. Настава је заједничка – јасно стоји у првој тачки дописа Министарства просвете. Оно

такође потврђује предлог комисије од 16. децембра 1851. да, с обзиром на то да се за „ову годину само прво теченије у дејство привести може, те ће Ректорат за предавање немачког језика у том теченију одредити свих шест недељних часова, како би се оно кроз идућих пет месеци, почевши од 2. јануара свршити могло”⁹⁵. Под тачком два, Попечитељство је предвидело да у обим предавања за прву годину уђе све што је комисија предложила, као и део предлога из програма за другу годину (састави из практичног живота и разговори). Уочљиво је да је Попечитељство првој години ставило у задатак да пређе и утврди целокупну граматику уз све неопходне практичне вежбе у препричавању и прављењу састава, са одговарајућим вежбањима у превођењу и писању састава из практичног живота и разговарање⁹⁶. Предвиђена је, дакле, и практична страна наставе немачког језика и њена комуникативна компетенција. У другој години пак прописује се само да се „читају и толкују немачки класици”. Ту је накнадно придодата измена „с особитим обзиром на немачку реторику и историју литературе”. Јасно је да школска комисија са педагошким искуством наглашава практичну страну учења језика на обе године. Уместо мишљења и искуства наставника, стеченог у извођењу наставе немачког језика у првом периоду настанка Лицеја, „да се класици толкују уз препричавање”, у пропису Попечитељства стоји да се на другој години „читају и толкују” немачки класици и то с „особитим обзиром” на поменуте науке. Део предлога школске комисије је изостављен и стоји, како је то већ два пута цитирано⁹⁷, само „толковање немачких класика”, као и од стране Попечитељства накнадно унета и придодата формулација „с особитим обзиром на немачку реторику, поезију и историју литературе”. У овој, са стране Попечитељства накнадно унетој и придодатој формулацији, назиремо обресе филолошке обојености немачке катедре, а на првој години, у заступљености наставе немачког језика, која је заједничка за све лицејце, обриси су високошколске наставе, нефилолошког смера. Комисија је такође предложила да предавања буду на немачком језику, а Попечитељство је то само преформулисало „да се прелекције у оба разреда, колико професор за добро нађе” на немачком држе, тј. ако слушаоци могу да прате наставу. Попечитељство је ту нешто опрезније и прецизније. Иако су ученици са предзнањем, оно је оставило професору одрешене руке да се, уколико он „нађе за сходно”, тј. ако процени да је то могуће реализовати, настава одвија на немачком језику, мада не треба занемарити ни чињеницу да је 1850. године Попечитељство тражило да се посвети већа пажња страним језицима⁹⁸. Значи, предзнање није било на завидном нивоу. Такође ће и десет година касније директор гимназије, Ђорђе Милетић, предложити Попечитељству да се ученици гимназије са slabим успехом не примају у Лицеј⁹⁹. Из списка уписаних слушалаца, од њих 26, за први течај немачког језика на новозаведеној немачкој катедри у летњем семестру школске 1852/53. године уочљиво је да нема ниједног слушаоца са завршне треће године права. Сви они са друге године имали

су шансу да већ следеће школске године похађају редовно другу годину са фондом од три часа недељно. Дакле, тог летњег семестра завршио је један нижи разред или течај, и то само прву годину или „учебно теченије” за све слушаоце Лицеја са удвострученим фондом часова, а већ следеће године реализован је предлог Попечитељства просвете.

Из свега овога произлази да се нису сваке године формирала одељења као у јануару 1852/53. године, када је формиран од свих разреда трогодишњег правословног и двогодишњег филозофског одељења само један и то први, почетни течај за слабије, тј. почетнике, са удвојеним фондом часова од 2. јануара до јуна 1852. године. Већ од јесени тај први течај прерастао је у други, напреднији течај или разред са слабијим гимназијским предзнањем, а радило се по програму како је то Попечитељство налагало.

За предавача немачког језика на Лицеју одредило је Попечитељство Антонија Шульца¹⁰⁰, подуговорног и привременог професора гимназије. Тај новоизабрани наставник, Немац по рођењу, протестант из Саксоније, са стручним опредељењем да држи само наставу немачког језика, уједно је и први наставник немачког језика на Лицеју који је изабран само за један предмет. Из кондуит листе за 1849. годину види се да је он био прво контрактурални, а потом „дејствителни” професор у гимназији, где је поред немачког језика предавао и „класикере” на том језику у нижим разредима са Ђорђејем Малетићем и Александром Чварковићем¹⁰¹. Истовремено је радио и у гимназији и на Лицеју. Пре тога је држао приватну немачку школу¹⁰². Он се понекад потписивао као Шулц, а понекад као Шулице¹⁰³, а за ово друго презиме се сам определио. Ту, међутим, нема двојбе. Дошавши у Србију у превуковском периоду, Немац Шулц се потписивао ћирилицом, славеносерпски, стављајући на крај свога презимена знак „јер”, који се тада налазио на свим презименима и који се никада није читао, а пошто су сви напреднији и угледнији Срби тога доба прихватили Вука, транскрибовали су своја имена без употребе слова којих нема у Вуковој азбуци¹⁰⁴. Тако је и Немац Шулц почео писати Вуковим правописом. Да је реч о Шулцу а не о Шулицеу говоре и архивски документи Министарства просвете и Лицеја¹⁰⁵. Као Шулц заведен је у Првој београдској гимназији¹⁰⁶, а тако га ословљава и Коста Бранковић у својој „Беседи”¹⁰⁷. Као Шулц налази се у списку научних радника¹⁰⁸, а прво презиме употребљавају у својим радовима М. Симоновић и Н. и П. Димић.

Антоније Шулц је аутор гимназијског уџбеника немачког језика од 275 страна, по коме се радило у српским гимназијама од 1855. све до 1883. године¹⁰⁹. У предговору уџбеника он каже да се за време свог 14-годишњег дејствовања као учитељ немачког језика упознао са „тегобама које србској младежи отежавају учење немачког језика”. У те тегобе спада, наводи он, првенствено недостатак адекватних књига. Приређени уџбеник је практичан и у њему је акценат на правилном и течној читању, свакодневном учењу непознатих речи, конверзацији и превођењу. Трудио се, пошто му дужност

професора немачког језика налаже, да пронађе начин како би „србска младеж немачки језик најлакше научити могла”. Да би „ову цель постигао”, узор су му најновији немачки, чешки и руски списатељи, „који су се начином наставленија у немачком језику занимали”.¹¹⁰ Тог летњег семестра радио је само у једном течају са фондом од шест часова у једној, а у зимском семестру са две групе. Све до лицејског преуређења, реализовао је наставу само три семестра по прописима Министарства просвете. Школске 1851/52. и 1852/53. године на Лицеју су постојала два одељења: Мудрословно или Филозофско и Правословно или Правно одељење. Настава је до тада на филозофском одељењу трајала два, а на правима три године¹¹¹. Француски језик се учио на прве две године на Филозофском одељењу кроз четири годишња теченија. Слушаоци су били подељени у први и други разред, као и други и трећи разред права, а настава језика се слушала само на прве две године и то на Филозофском одељењу¹¹². Одмах по отварању катедре за немачки језик, настава је била приступачна свим лицејцима. То није тешко разумети, јер је услед осмогодишњег прекида у одржавању наставе немачког језика било и оних слушаца који су при крају студија желели да имају положен испит за потребе службе или студија ван земље. Требало је да то буде вид убрзаног течаја немачког језика, да се надокнади све дотад пропуштено. На Лицеју је било лицејаца са свих година и са оба одељења, који су могли, ако су то желели, и то само у том једносеместралном течају на убрзаном курсу, да уче и полагају годишњи испит из до тада укинутог немачког језика. Није ту била пракса вођења бриге о предзнању, тј. о томе колико слушаоци Лицеја заиста знају немачки језик, што је оцењено као „јединствен случај у школству”¹¹³ и чиме се превиђала шеста тачка дописа о отварању катедре од октобра 1851. године¹¹⁴.

Дошавши те преломне 1852/53. године на Лицеј, Шулиц је затекао првоуведену два постојећа одељења, па је изводио наставу како је то предложила школска комисија и Министарство прописало и наложило. Француски језик, као једини постојећи језик на Лицеју, учио се кроз двогодишњи течај на Мудрословном одељењу које је трајало до тада две године. Мудрословно или Филозофско одељење је представљало неку врсту продужења гимназије, а према новом „Устројенију”¹¹⁵ је укинута и уместо њега отворено је 1853. године тзв. Јестаствословно-техничко одељење, на коме је учење требало да траје, као и на правословном одељењу, три године. Акцент је, како видимо, стављен на природне и техничке науке. Лицеј је требало убудуће да има два одељења, мада у самом тексту Закона¹¹⁶ стоји да он има три одељења наука. Свршени гимназијалци¹¹⁷ су истовремено слушали научне предмете и предмете „оделениа обштег”, а под општим одељењем се подразумевала она група предмета која се предавала заједнички за све слушаоце Лицеја. Тако су се језици, као и остале хуманистичке науке – филозофија, историја и књижевност, предавали у оквиру општег одељења, јер им је улога била само припремна и „општеобразоватељна”¹¹⁸. Како су се после гимназије ученици уписивали на

Правословно или Јестаствословно-техничко одељење, а слушали у исто време научне предмете општег одељења, то се под општим одељењем подразумевала стварно само она група предмета која се предавала заједнички свима слушаоцима Лицеја, па је он, у ствари, имао само два одељења¹¹⁹.

Тако је већ школске 1853/54. године Шулц одржавао наставу по новом распореду, а ту су неизбежно биле три класе или разреда на трогодишњим студијама на Правословном и Јестествословно-техничком одељењу¹²⁰. Настава је била заједничка за оба одељења и трајала је три године јер су лицејци „кроз све три године свога учења имали и часове веронауке, француског и немачког језика“¹²¹. Према распореду часова, оба одељења су имала заједничку наставу са истим фондом часова¹²². У обе године курса није било одвојене наставе по годинама и класама, констатовано је у изворима и радовима¹²³. У списку професора Лицеума србског стоји да је Антоније Шулц држао немачки језик у целом Лицеуму на два курса, са по три часа недељно, подељено¹²⁴. У исто време француски језик био је заступљен са шест часова на првој и другој години филозофије и са седам часова литературе тог језика на првој, другој и трећој години права, што је било укупно 13 часова недељно. Који су се предмети, коме и у ком облику почели предавати на Лицеју после његовог преуређења, најбоље илуструје извештај од 16. 9. 1853. године, који је ректор Лицеја те школске године, после завршеног уписа ученика, послао Попечитељству¹²⁵. Међу побројаним предметима у првој класи (10) на шестом месту налази се француски језик са четири часа, а на седмом месту немачки језик са два часа недељно. На другој години, тј. класи, од укупно 11 предмета, оба језика су заступљена са по два часа недељно, а у трећој класи, од укупно девет предмета, настава немачког, као и француског језика, заступљена је са два часа недељно.

За наставу се од њеног лицејског преуређења, тј. од 1853. године, каже да је, у целини узевши, била уназађена¹²⁶, мада се путем преуређења тежило да се Лицеју да карактер више стручне школе, што није постигнуто, а успешан рад се у новоформираним одељењима никада није ни могао потпуно развити¹²⁷. По овом устројству радило се од 1853. па све до 1863/64. године, па је распоред часова остао и за школску 1861/62. годину исти. Тих десет година, по новом преуређењу Лицеја, настава немачког језика, заједничка за оба одељења, била је заступљена са два часа недељно на свакој години. Целокупну наставу немачког језика непуних 12 година, 23 семестра, изводио је на Лицеју од летњег семестра 1851/52. до краја такође летњег семестра Антоније Шулц. Из свега изложенога може се закључити да нема основа тврдња како је Шулц слушаоце поделио на разреде и тако завео разредну наставу¹²⁸. Ова тврдња је уследила на основу дописа Попечитељства приликом оснивања катедре, из предреформске, преломне 1852/53. године, и на основу програма из 1860/61. и 1862/63. године, као и жалбе групе лицејаца прве и друге године. Шулц је сузио наставу у односу на оно што је Попечитељство прописало

и није урадио оно што се од њега очекивало. Пошто је он држао наставу и у гимназији, где је предавао, као што је већ истакнуто, и „немачке класике-ре”, у току прва три „теченија”, вероватно је у првом периоду организовао наставу на Лицеју по прописима поменутог надлештва¹²⁹. Мало је вероватно да је Шулиц свих 12 година радио по првопрописаном програму и распореду, сачињеном приликом оснивања катедре у, као што је истакнуто, ванредним условима, за време постојања двогодишњег течаја Мудрословног одељења, на коме се само језик и предавао. Постоји мишљење да је катедра отворена пре доношења „Устројенија”¹³⁰, а да се потом ускоро законски установљавају три одељења, а у пракси су заживела само два одељења са по три године учења и то је трајало све до престанка рада Лицеја 1863. године, што сликовито илуструју распореди часова¹³¹. У распореду часова се види¹³² да је Шулиц држао наставу по класама, разредима, тј. годинама, са по два часа недељно у оба одељења¹³³. Матија Бан, такође, на исти начин одржава наставу француског језика, с том разликом што је прва година имала четири часа недељно.

Архивски подаци не допуштају да се нешто више дозна о начину извођења наставе немачког језика на Лицеју. Располажемо само табеларним прегледом распореда испита за неке године са утврђеним дежурствима чланова комисије и наведеним распоредом часова, који је послат на одобрење¹³⁴. Ту је и порврда да је лицејац Димитрије Протић положио испит, а да је испитивач био Антоније Шулиц¹³⁵. Имамо програме предавања из немачког језика за слушаоце свих година Лицеја у последњим годинама постојања Лицеја са оценама, распоредом часова и именима наставника који ће изводити наставу. Распоред часова предавања подносили су предметни наставници „на потврђење”¹³⁶ Попечитељству просвештенија. О томе шта се на часовима прелазило, како се градиво акцептирало и о успеху лицејаца дознајемо само, мада недовољно, из месечних извештаја прослеђених Попечитељству. По оценама не треба много судити о раду наставника, јер су сви лицејци добијали високе оцене и успех је на испитима био нереалан¹³⁷. У сачуваним извештајима, по обављеним испитима, није забележено да је неки слушалац имао поправни испит или да је понављао разред, тј. годину и сви су имали одличне и врло добре оцене¹³⁸. Ђаци су се надаље осипали и није било могуће привући довољан број слушалаца¹³⁹.

Неподесно састављени наставни планови у реформисаном Лицеју, где је предвиђено стварање једне савремене стручне школе са два посебно стручна опредељења или одсека, у суштини није остварено¹⁴⁰. Ова реформа је била корак уназад, јер су створена само два квазистручна одељења¹⁴¹, а настава је уназађена. Многи предмети предавани су недовољно опширно, са циљем да се слушаоцима пружи солидна стручна спрема¹⁴². Да би се продубила стручност, повећавао се број катедри. Повећан је у почетку и број часова француског језика и филологије.

Неуспех и мане Шулцове наставе, могло би се рећи, одраз су целокупног неуспеха реформисане лицејске наставе због различитих и неизбежних историјских околности.

Кроз све три године лицејског образовања лако је из распореда часова сагледати да су предвиђени предмети општег образовног карактера, као што су то предавања из филозофије, историје, историје литературе¹⁴³, као и страних језика, француског и немачког. Француски је био заступљен са осам часова недељно, али је већ следеће 1854/55. године био, као и немачки, заступљен са шест часова недељно. Целокупна настава, подељена по годинама, била је заједничка у оба одељења. Из тога произлази да Шулц није „сузио наставу” и да је није „организовао по разредима” и на тај начин пренебрегао оно што је Попечитељство прописало¹⁴⁴. Да ли је смео на своју руку одржавати наставу, када се зна да је „Устројеније” предвиђало обавезно уписивање недозака слушалаца, прозивање и обавезно понављање градива, а сваки је наставник морао израдити неке своје „прелекције”, да ученици преписују и тако се спреме за испите¹⁴⁵? О садржају предавања у овом периоду рада Лицеја можемо дознати из веома исцрпних и интересантних програма за школску 1861/62. годину, а то су уједно и најпотпуније очувани наставни програми уопште¹⁴⁶ и њихова је анализа већ учињена¹⁴⁷. За наставу немачког језика предвиђено је превођење на српски језик и обрнуто, истичу неки аутори у својим чланцима¹⁴⁸. Предвиђени су, с обзиром на број часова, несразмерно опширни програми из филологије и историје светске књижевности од њених почетака до нашег времена¹⁴⁹, а наставни поступак за поједине разреде само се по нечему разликовао¹⁵⁰. Нека знања из немачке књижевности стицали су будући „правници” и „техничари” и на овим предавањима општеобразовног карактера. Чини се да је критика, донета на основу два анализирана програма, жалбе групе лицејаца на рад професора Антонија Шулца, као и на основу већ поменутог прописа Попечитељства из 1851. преоштра, јер и овако предвиђен програм мора да је пробијао реалне оквире за могућност његовог реализовања. Царић у свом раду констатује да је несрећа што професор Шулц од наложенога ништа није нашао за сходно да реализује. Поред тога што је прешао на „разредну наставу”, изоставивши наставу књижевности, и на својим часовима није говорио немачки језик, што у својој жалби слушаоци нису поменули¹⁵¹, подвлаче се нешто даље речи из жалбе да Шулц „не познаје довољно српски језик”¹⁵². Организујући наставу по разредима, саставио је истоветан програм за све разреде, тако да је настава морала да буде барем слична, закључује он¹⁵³. Прешавши на разредну наставу, радио је претежно анализу текстова¹⁵⁴. Мало је вероватна успешност такве реализације јер, ако се у жалби лицејаца наводи да „он јошт својства србског језика упознао није и не увиђа разлику између једног и другог језика, а није обучен знањем и правилностима, како у немачком, тако и у србском језику”, питање је онда какву је граматичку анализу текстова могао вршити на својим часовима. Контрадикторно је да

Шулц, по народности Немац, на часовима није говорио немачки језик и да наставу није изводио на немачком језику јер да је то чинио знатно би мањи значај имала чињеница да није добро знао српски¹⁵⁵. Намеће се претпоставка да је Шулц, радећи по Лангеовој читанци, анализирао и тумачио текстове прозе и поезије, а ту су били заступљени Уланд, Шилер, Гете, Лесинг и други, и у тим ситуацијама је вероватно говорио већином свој матерњи језик. Међутим, знање лицејаца, што је до сада већ истакнуто, није било на нивоу да су могли успешно пратити наставу и ту мора да су наступили проблеми. Пошто су лицејци, осим обавезног посећивања наставе и полагања годишњег испита по новом „Устројенију”, били обавезни да уместо колоквијума или потписа напишу или преведу један чланак из било ког предмета и то предају ректору¹⁵⁶, врло је могуће да су, с обзиром на то да је постојала оскудица у уџбеничкој литератури, покушавали да самостално преводе, а ту су могли искрсавати проблеми између њих и професора Шулца јер, како они у својој жалби три пута подвлаче, професор Шулц „после толико годишњег упражњавања професуре немачког језика, јошт својства србског језика упознао није”¹⁵⁷. То што су лицејци упутили жалбу Попечитељству просвештенија није ништа необично. Они су то учинили и десет година раније против професора француског језика због неправедног оцењивања, испитивања градива на испиту које није предавано, због нередовног одржавања часова, неразумљивог предавања, као и због тога што их је професор честим приговорима обесхрабривао и гушио им наду за будућност¹⁵⁸. Шулц је без сумње, како то у свом раду истиче Мирослава Симоновић, задавао велике проблеме Попечитељству просвештенија због недовољног знања српског језика, а лицејци су тражили да се промени професор и да дође неки који зна српски, пошто Шулца не разумеју када објашњава, иако он добро познаје свој предмет¹⁵⁹. Попечитељство је обећало наћи другога професора, наводи се даље¹⁶⁰, али то је било тешко реализовати. То је уједно било време када је било доминантно учење француског језика. Што се књижевности пак тиче, важно је напоменути да су у гимназијама у шестом разреду, по Стеријином „наставленију”, после 1845. године професори немачког језика „толковали” и немачке списатеље¹⁶¹, а Попечитељство је од свих гимназија тражило да се уопште обрати већа пажња страним језицима, те да се не предаје само граматика, него и списатељи¹⁶². Отуда је разумљив захтев лицејаца да им се предаје и француска књижевност, тако да Матија Бан уводи на Лицеј 1853. године наставу француске књижевности¹⁶³ са циљем да књижевност служи за боље практично упражњавање језика¹⁶⁴. Наглашена је практична страна учења језика, а француска књижевност треба да се предаје на француском језику, и то само преглед француске књижевности јер се у свим културним земљама на вишим школама, поред страних језика, изучавала и литература на њима писана¹⁶⁵. Од живих језика био је на Лицеју школске 1847/48. године за правнике обавезан француски језик, а у програму овог предмета били су „граматикални

анализис и толковање ауктора Шатобријана”¹⁶⁶. Основа језика се „ударала” на Филозофском одељењу, а проширивање знања вршило се на Правном факултету, али не на текстовима из правне струке, већ из уметничких дела¹⁶⁷.

Школска комисија, у чијем су се саставу налазили председник и као члан и сам ректор Лицеја, Коста Бранковић, а деловодитељ је био др Јанко Шафарик, који су, како је већ истакнуто, у првом периоду лицејског образовања изводили наставу и имали о начину извођења наставе најкомпетентније мишљење, поднели су Министарству просвете извештај о учењу француског језика и књижевности, а њихово мишљење веродостојно одсликава и проблем наставе немачког језика и књижевности. При оснивању француске катедре желело се постићи да се „отечествена младеж” колико је могуће боље упозна са француским језиком, да „следователно треба највеће вниманије и труд на то обратити, да се ова циљ постигне” и да слушаоци на првој и другој години, како филозофије тако и права, добро науче читати и писати, читано разумети и преводити, па и говорно разумети и барем најнужније француски одговорити. Они нимало не „одричу ползу предавања историје књижевности”, али следствено томе, мишљења су да предавање књижевности буде заједно са практичним упражњавањем језика, „не превећ обширно и потанко” него се мора ограничити на то да младеж, научивши језик, „добие његове циље књижевности”, а ближе упознавање са појединим списатељима и критичко разматрање свих дела превазилази тесне границе овога предмета. То се мора оставити „приватном трудољубљу”¹⁶⁸. Све ово је разумљиво ако, с једне стране, имамо на уму да је то време, како и сам министар просвете у свом обраћању Совјету и кнезу¹⁶⁹ подвлачи, када немачки, „овај изобразени европејски језик има велику важност, чији је народ у смотренију литературе неизмерне напредне кораке учинио”, а с друге стране, то је време увођења наставе француског језика на Лицеј¹⁷⁰, на захтев друге године права, заступљеног са осам часова недељно¹⁷¹, отуда је теже разумети Царићев приступ овој проблему. Наводећи чланке из сачуваних програма из Лангове читанке, где су заступљени проза и поезија, он жали како то није антологија немачке књижевности¹⁷², закључујући притом да је Шулиц „потпуно изоставио књижевност” и да на Лицеју није предавана немачка књижевност. Подвучен је значај извођење лицејске наставе немачког језика од стране једног стално ангажованог професора кроз све три године његовог учења са шест недељних часова. Не прецизира се када се прешло на трогодишње учење¹⁷³. Наводи се само да је при крају Шулицовог службовања настава била неуредна и да су професора због промуклости заменили супленти, Димитрије Нешић у првом, а Коста Алковић у два старија разреда. Да ли је до те замене дошло након што је Шулиц обавио завршне испите неизвесно је. Међутим, у допису ректора Лицеја Косте Бранковића¹⁷⁴, упућеном Министарству просвете о подели упражњених предмета, од 13. септембра 1862. године, на почетку новог течаја, стоји да се решење о заступању катедре за немачки језик морало

оставити за други пут, кад буду присутни сви професори, „будући да присуствовавши ни један, због други дужности, није се могао примити тога посла”, а у пројекту буџета расхода Лицеја за 1863. годину стоји, под тачком број девет, да професор немачког језика добија плату од 1.200 талира „на звање”¹⁷⁵.

Истичући недостатке и незгодне стране преуређене наставе на Лицеју, који су се осетили већ од 1857. године због повећаног броја предмета и оптерећености лицејаца¹⁷⁶, интересантно је навести још и чињеницу да је у пројекту Закона о устројству Лицеја исте године предложено да се статистика предаје на немачком, а међународно право на француском језику¹⁷⁷, што Савет није прихватио и акта су потом враћена назад без решења. Већ после пет година потпуно је занемарено Стеријино „Наставленије” и негде почев од 1859. године па надаље, учење немачког језика спало је опет на преводну методу¹⁷⁸. Још раније, почев од 1847. године, *Сербске народне новине* износе податак за београдско читалиште да у Србији има „вике” против Срба из Аустрије, тзв. Шваба или Шокаца¹⁷⁹. Десет година касније дошло је до расправе око реформе Лицеја између лицејских професора и професора пореклом из Аустрије, оних истих професора у „немачком духу воспитаних”, који се за пријатеље Срба и панслависте издају¹⁸⁰.

Негде већ почев од 1859. године порастао је нагло притисак и аверзија против „дошљака”, „немашкара”, који су допринели претераном ослањању на Аустрију збаченог кнеза Александра Карађорђевића¹⁸¹. Ово увелико објашњава и нападе на Шульца. Не само да настава није задовољавала критеријуме, него је и други фактор играо улогу, а то је отпор против Немаца. Има мишљења да су оптерећеност слушалаца, нагомиланост предмета, обимност градива, непостојање уџбеника и слично, мане и „незгодне стране” целокупне лицејске наставе, па отуда и саме наставе немачког језика, јер је 1857. године било предлога да се „Лицеј врати на почетно преустројство”¹⁸².

Пред крај постојања Лицеја немачки језик се постепено запостављао „под јаким утицајем нових, придонелих младих људи, школованих у иностранству”¹⁸³ и било је мишљења да Аустрија преко својих људи из Војводине врши германизацију¹⁸⁴. За време друге владе кнеза Михајла Обреновића, када је Лицеј 1863. године реорганизован у Велику школу са три факултета, под снажним притиском немачки језик бива потпуно елиминисан и не улази у наставни програм Велике школе, јер то је период када Француска жели да што више одвоји Србију од Аустрије, а и Русије¹⁸⁵. Тако за првог лицејског професора по звању, Антонија Шульца, за школску 1863/64. годину налазимо у фонду акт у коме стоји да је он „без одређења професор” и да прима плату 70% према 550 талира¹⁸⁶, а већ следеће, 1866. године налазимо податак да Шулец предаје клавир у Вишој женској школи¹⁸⁷, док немачки не предаје он, већ извесна Перса Пинтеровићка.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Бранковић (1863: 21); Јовановић С. (1925: 45); Димић (1960: 57)
- ² Бранковић (1863: 21)
- ³ Мучалица (1863: 455); Николић М. (1988: 15)
- ⁴ Сланкаменац (1952: 21)
- ⁵ Бранковић (1865: 21)
- ⁶ Меденица (1935: 129)
- ⁷ Половина (1964: 131)
- ⁸ Чубриловић (1970: 225)
- ⁹ АС, КК XXXVIII-17 од 9. јуна 1830.
- ¹⁰ Борђевић Ж. (1950: 42)
- ¹¹ Борђевић Ж. (1950: 51); Симоновић (1985: 64 и д.)
- ¹² Милићевић (1899: 99)
- ¹³ Милићевић (1899: 109)
- ¹⁴ Половина (1969: 131)
- ¹⁵ Димић (1960: 63)
- ¹⁶ Николић М. (1956: 337)
- ¹⁷ Биографски подаци (у даљем тексту б.п.) у радовима: Царић (1980: 131); Борђевић Т. (1946: 93); Милићевић (1899: 17); Николић М. (1956: 337)
- ¹⁸ Љушић (1988: 82, 83)
- ¹⁹ АС, МИД-13 (1839, VIII: 23)
- ²⁰ Спасић (1971: 328)
- ²¹ АС, L-70
- ²² Грујић (1967: 220)
- ²³ Милићевић (1868: 109)
- ²⁴ Ковачевић (1948: 177)
- ²⁵ Грујић (1971: 297)
- ²⁶ Сланкаменац (1952: 19)
- ²⁷ Меденица (1935: 19)
- ²⁸ Димић (1960: 67)
- ²⁹ Aschbach (1865: 111)
- ³⁰ Добренов (1987: 346)
- ³¹ Мишић (1938: 443)
- ³² Симоновић (1985: 62)
- ³³ Сто педесет година Универзитета у Београду (1988: 22); Симоновић (1985: 75)
- ³⁴ Љушић (1988: 531)
- ³⁵ Страњаковић (1940: 508)
- ³⁶ АС, МПс (1838, I, 31)
- ³⁷ Новаков (1954: 127)
- ³⁸ Симоновић (1985: 70); Николић М. (1988: 5, 6) Реч је о Стефану, а не Петру Прерадовићу, да пређе у Србију и организује наставу на Лицеју.
- ³⁹ Сто педесет година Филозофског факултета (1988: 102)
- ⁴⁰ Димић (1959: 65)
- ⁴¹ Борђевић Ж. (1950: 43)
- ⁴² Б.п.: Царић (1980: 131, 132); Николић М. (1988: 102)
- ⁴³ Царић (1980: 132)
- ⁴⁴ Димић (1959: 66)
- ⁴⁵ Љушић (1988: 35)
- ⁴⁶ АС, Л-86 (1841); Јордановић (1988: 38); Политика, 7. 10. 1993.
- ⁴⁷ Б.п. у радовима: Царић (1980: 133); Николић М. (1988: 102) додаток у *Србским новинама* од 27. 9. 1841; АС, МПс (1839: 586)
- ⁴⁸ Меденица (1935: 128)
- ⁴⁹ АС, МПс (1839: 4); АС, МПс (1839: 2039)
- ⁵⁰ АС, МПс (839: 586)
- ⁵¹ Димић (1960: 387)
- ⁵² Б.п. Царић (1980: 136)
- ⁵³ Димић (1960: 395)
- ⁵⁴ АС, Л-70
- ⁵⁵ АС, МПс (1851, III: 453); АС, Л-377
- ⁵⁶ Димић (1960: 392)
- ⁵⁷ Царић (1980: 136 и др.)
- ⁵⁸ Половина (1964: 19)
- ⁵⁹ Царић (1980: 136)
- ⁶⁰ Исто
- ⁶¹ Димић (1960: 392, 395)
- ⁶² Исто
- ⁶³ Бранковић (1847: 9)
- ⁶⁴ Грујић (1967б: 209)
- ⁶⁵ Исто

- ⁶⁶ АС, Л-100 (Тома Вучић Перишић, предводител народа, ректору Лицеума Кости Бранковићу упућује налог да школска година почне 1. октобра (16. септ.) 1842. године
- ⁶⁷ Симоновић (1985: 78)
- ⁶⁸ АС, Л-112
- ⁶⁹ АС, Л-113. Настава на правном одељењу продужена је на три године априла 1843.
- ⁷⁰ Царић (1980: 136)
- ⁷¹ Љушић (1988: 590)
- ⁷² Царић (1980: 127)
- ⁷³ Царић (1980: 136)
- ⁷⁴ Б.п. у радовима: Грујић 1967: 210 и др.); Милићевић (1899: 17)
- ⁷⁵ Симоновић (1985: 78)
- ⁷⁶ Димић (1960: 396)
- ⁷⁷ Исто
- ⁷⁸ Устројеније јавног училишта настављенија од 23. 9. 1944. Зборник закона 1845.
- ⁷⁹ Јовановић С. (1925: 49)
- ⁸⁰ Симоновић (1985: 78)
- ⁸¹ Симоновић (1985: 95)
- ⁸² Царић (1980: 127)
- ⁸³ Мучалица (1960: 2, 3)
- ⁸⁴ *Србске народне новине* од 28. 9. 1844, бр. 27, стр. 307.
- ⁸⁵ Половина (1969: 113, 134)
- ⁸⁶ АС, МПс (1838: 21)
- ⁸⁷ Грујић (1955: 80)
- ⁸⁸ АС, Л-133
- ⁸⁹ Половина (1969: 133)
- ⁹⁰ АС, МПс (1852, I: 41)
- ⁹¹ Мучалица (1963: 456); Те 1851. године Анте Старчевић из Загреба конкурише на катедри за математику за лицејског наставника
- ⁹² АС, МПс (1852, I: 41)
- ⁹³ Исто
- ⁹⁴ АС, Л-388; АС, Л-439
- ⁹⁵ АС, МПс (1852, I: 41)
- ⁹⁶ АС, Л-388 од 20. дец. 1851.
- ⁹⁷ Царић (1980: 139)
- ⁹⁸ Меденица (1935: 128)
- ⁹⁹ АС, МПс (1860, VI: 864)
- ¹⁰⁰ Б.п. у радовима: Димић (1968: 263); *Прва београдска гимназија* (1989: 52); АС, МПс (1849, II: 141)
- ¹⁰¹ Типа (1900: 3)
- ¹⁰² Као „Geburtsstunde” немачке школе у Београду назначен је 22. мај 1854.
- ¹⁰³ Царић (1980: 141)
- ¹⁰⁴ Милосављевић (1988: 92)
- ¹⁰⁵ АС, МПс (1849, II: 141); АС, МПс (1852, I: 41); АС, Л-2
- ¹⁰⁶ Прва београдска гимназија (1989: 50 л.д.)
- ¹⁰⁷ Бранковић (1865: 15)
- ¹⁰⁸ Научни радници Лицеја (1949: 39)
- ¹⁰⁹ Царић (1980: 158)
- ¹¹⁰ Шулиц Антоније, *Практично настављеније у немачком језику за србску младеж*, Част прва, Београд, 1855. (предговор)
- ¹¹¹ Љушић (1988: 403)
- ¹¹² Исто
- ¹¹³ Царић (1980: 138)
- ¹¹⁴ АС, МПс (1852, I: 41)
- ¹¹⁵ Устроение књажеско-србског Лицеја од 15. 9. 1853.
- ¹¹⁶ Љушић (1988: 427)
- ¹¹⁷ Гимназија је од 1853. године седморазредна
- ¹¹⁸ Димић (1968: 265)
- ¹¹⁹ Димић (1968: 267)
- ¹²⁰ АС, Л-607 (1855); АС, Л-678 (1856) То већ у јуну 1855. и септ. 1856. најбоље илуструје под редним бројем 22 табеларни преглед распореда испита на Лицеју.
- ¹²¹ Димић (1968: 257)
- ¹²² Исто
- ¹²³ Симоновић (1985: 81)
- ¹²⁴ АС, МПс (1852, V: 451)
- ¹²⁵ Димић (1968: 254)
- ¹²⁶ – “ – (1968: 266)

- 127 – " – (1968: 255)
128 Царић (1980: 138); АС, МПс (1859, I: 39)
129 Царић, исто
130 Димитријевић (1973: 314)
131 АС, МПс (1854, II: 198) и Љушић (1988: 446)
132 Љушић (1988: 427)
133 АС, МПс (1854, II: 198)
134 АС, Л-678; АС, Л-1234
135 АС, Л-1119
136 АС, МПс (1853, I: 16)
137 Димић (1961: 400)
138 – " – (1968: 266)
139 – " – (1968: 264)
140 – " – (1968: 265)
141 Исто
142 Исто
143 Димић (1968: 257)
144 Царић (1980: 116)
145 Димић (1968: 263)
146 – " – (1968: 257)
147 Царић (1980: 139)
148 Н. и П. Димић (1959, 1950, 1961, 1968)
149 Димић (1968: 253)
150 Царић (1980: 139)
151 – " – (1980: 139 и д.)
152 Исто
153 Исто
154 Исто
155 Царић (1980: 139)
156 Димић (1968: 257, 258)
157 АС, МПс (1859, I: 39)
158 Тешић (1961: 187)
159 Симоновић (1985: 72)
160 Исто
161 Меденица (1935: 131)
162 – " – (1935: 136)
163 Половина (1969: 142)
164 АС, МПс (1853, I: 16)
165 Половина (1969: 142)
166 Грујић (1955б: 82)
167 Исто
168 АС, МПс (1853, I: 16); АС, Л-504
169 АС, МПс (1851, I: 41)
170 Половина (1969: 113)
171 АС, МПс (1851, I: 41)
172 Половина (1969: 113)
173 Царић (1980: 138)
174 Царић (1980: 140)
175 Љушић (1988: 652)
176 АС, МПс (1863, X: 1661)
176 Димић (1968: 258)
177 – " – (1968: 257)
178 Милићевић (1868: 119)
179 Меденица (1935: 137)
180 *Сербске народне новине* 1847, X, 62
181 Љушић (1988: 531)
182 Симоновић (1985: 85)
183 Димић (1968: 255, 256)
184 Симоновић (1985: 95)
185 Половина (1969: 134)
186 АС, МПс (1863, IX: 1721)
187 Годишњи извештај о Вишој женској школи краљице Драге у Београду, 1901.

ЛИТЕРАТУРА

Архив Србије, Кнежева Канцеларија (1818–1839); Лицеј (1838–1863); Министарство Просвете – П (1838–1863).

Ашбах (1865): Joseph Aschbach, *Geschichte der Wiener Universität, 500 Jahresfeier*, Wien.

Бабић (1965): Предраг Бабић, Лицеј отвара врата, *Насијава и васпийање*, XIV, 1–2, 78–79.

Баралић (1967): Драгољуб Баралић, *Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и УБ*.

Буе (1889): Ami Boue, *Die europäische Türkei*, Wien.

Бранковић (1847): Константин Бранковић, *Слово о слави Лицејма К. С. на Св. Саву*.

Бранковић (1865): Коста Бранковић, Развитак Велике школе. Беседа о 25-годишњици Лицеја на Св. Саву 1864, *Гласник Србској ученој друштва*, 18, књига I.

Брикер (1944): Christian Brücker, *Deutsche Spuren in Belgrad*, Beograd.

Царић (1977): Жарко Царић, *Уџбеници немачкој језика у Србији и Ц. Гори 1914*, Београд.

Царић (1980): Жарко Царић, Настава немачког језика на Лицеју, *Годишњак рада Београда*, XXVII, 131–141.

Чубриловић (1970): Васа Чубриловић, Београд – национално и културно средиште Србије у 19. веку, *Зборник радова САНУ*, 217–241.

Ђоровић (1924): Владимир Ђоровић, Везе Француске са Србима у прошлости, *Српски књижевни гласник*, XIV, 586–592.

Димић, Димић (1959): Наталија Димић, Платон Димић, Настава у Београдском Лицеју у току прве две године његовог постојања, *Савремена школа*, 1–2, 57–68.

Димић, Димић (1960): Наталија Димић, Платон Димић, Настава у Лицеју од основања његовог правног одељења до доношења „Устројенија” 1844. године, *Савремена школа*, 7–8, 387–397.

Димић, Димић (1961): Наталија Димић, Платон Димић, Настава у Лицеју од доношења „Устројенија” 1844. године до његове реформе 1853. године, *Савремена школа*, 7–8, 395–407.

Димић, Димић (1968): Наталија Димић, Платон Димић, Настава у Лицеју од његовог преуређења 1853. године до његовог претварања у Велику школу 1863. године, *Зборник за историју школства и просвете*, Загреб, 4, 253–266.

Димитријевић (1973): Радмило Димитријевић, Прилог историји развитака БУ, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 39, 257–264.

Добренов (1987): Марија Добренов, Уџбеници за немачки језик у Карловачкој гимназији од њеног оснивања до краја Првог светског рата, *Зборник радова Института за сличне језике и књижевност*, Нови Сад, 8, 346–373.

Добренов (1988): Марија Добренов, Уџбеници за немачки језик у Новосадској гимназији од оснивања до Првог светског рата, *Зборник радова Института за сличне језике и књижевност*, Нови Сад, 9, 365–393.

Ђорђевић (1922): Тихомир Ђорђевић, Развитак вароши у Србији за време владе кнеза Милоша Обреновића 1815–1839, *Српски књижевни гласник*, VI, 505–512.

Ђорђевић (1927): Тихомир Ђорђевић, Наука у Србији од владе кнеза Милоша Обреновића, *Српски књижевни гласник*, 21, 351–355.

Ђорђевић (1946): Тихомир Ђорђевић, *Србија пре сто година*, књ. I–II, Београд: Просвета.

Ђорђевић (1950): Живојин Ђорђевић, *Школе и просвета у Србији 1700–1850*, Београд: Знање.

Гавриловић (1908а): Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић*, књ. I–III, Београд.

Гавриловић (1908б): Мих. Гавриловић, *Милош Обреновић и Вук Сил. Караџић*, Нови Сад.

Гавриловић (1901–1904): Андра Гавриловић (ур.), *Знаменићи Срби XIX века*, I–III, Загреб: Српска штампарија.

Годишњи извештај (1901): *Годишњи извештај о Вишој женској школи краљице Драге у Београду 1901. године*.

Грујић (1955а): Владимир Грујић, Први професори Правословног факултета на Лицеју у Крагујевцу и Београду, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 4, 448–455.

Грујић (1955б): Владимир Грујић, Правничко образовање на Лицеју после 1844, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 14, 77–85.

Грујић (1967): Владимир Грујић, Више образовање у Србији за првих седам деценија 19. века, *Годишњак трага Београда*, књ. XIV, 203–254.

Грујић (1975): Владимир Грујић, Настава на Филозофском факултету од оснивања до половине прошлог века, *Годишњак Музеја трага Београда*, књ. 4, Београд.

Група аутора (1983): *Историја српског народа*, I–VI, 2, Београд.

Јовановић (1925а): Слободан Јовановић, Цариградски пут кнеза Милана, *Српски књижевни гласник*, XVI, 44–49.

Јовановић (1953): Ж. П. Јовановић, Лицеј и његов први ректор, *Политика*, 25. 1. 1953.

Јордановић (1988): Бранислава Јордановић, *Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838–1988*, Београд.

Југовић (1939): Миодраг Југовић, *Прва београдска гимназија (1839–1939)*, Београд.

Карић (1886): Б. Карић, *Школовање у Србији*, Београд.

Ковачевић (1948): Божидар Ковачевић, Од Лицеја до Универзитета (1838–1948), *Дуга*, 4, 177–188.

Књажевска канцеларија КК – 1815–1839.

Љушић (1988): Радош Љушић, Лицеј 1838–1863, *Зборник докумената*, Београд.

Меденица (1935): Рад. Меденица, Почети наставе немачког језика у Србији и реформе Ј. Ст. Поповића, *Сјрани преглед*, 5, 1–4, 122–137.

Милићевић (1868): Милан Милићевић, Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године, *Гласник Српског научног друштва*, књ. VI.

Милићевић (1888): Милан Милићевић, *Поменик знаменићу њих људи у српској народа новијега доба*, Београд.

Милисавец (1949): Живан Милисавец, Прослава стогодишњице Београдског универзитета, *Летопис Мајнице српске*, књ. 363, 59–60.

Миливојев, Вуковић (1963): Ј. Миливојев, Ђ. Вуковић, Лицеј постаје Велика школа, 100-годишњица Универзитета, *Студент*, бр. XVIII, 7.

Мишић (1938): Смиља Мишић, Из историје Београдског Лицеја, Поводом блиске стогодишњице од оснивања Лицеја, *Српски књижевни гласник*, LIII, 7.

Мучалица (1963): Олга Мучалица, Од Лицеја до Универзитета у Београду (1838–1920), *Настава и васпитање*, XII, 9–10, 455.

Научни радници Београдског Лицеја, Велике школе и Универзитета (1949).

Николић (1845): Сергије Николић, *Слово приликом славе на Св. Саву у Београду 1845. године*. Говор ректора.

Николић (1935): Милен Николић, *Сјоменица Крајујевачке гимназије 1833–1933*, Крагујевац.

Николић (1988): Милен Николић, *Лицеум књажесџива србског у Крагујевцу*, Београд: Вук Караџић.

Новаков (1954): Драгољуб Новаков, Прилог историји Крагујевачког Лицеја 1840, *Научни зборник Мајице српске (серија друштвених наука)*, 8, 127–131.

Новине србске (1834–1863).

Обрадовић (1959): Никола Обрадовић, *Од Лицеја до Машинског факултета*, Београд.

Петровић (1939): Коста Петровић, *Из историје Карловачке гимназије 1791–1851*, св. 2.

Петровић (1951): Коста Петровић, Историја православне велике гимназије карловачке, *МС*, 12.

Поповић (1909): Ђорђе Поповић, *Новосадска српска гимназија*, Нови Сад.

Поповић (1899): Стеван Поповић, *Велика гимназија карловачка од године 1848. до данас*, Сремски Карловци.

Половина (1964): Пера Половина, *Уџбеници француског језика код Срба до 1914. године*, Београд: Друштво за стране језике и књижевност.

Половина (1971): Пера Половина, Настава и уџбеници француског језика у Србији до 1873. године, *Анали Филолошког факултета*, 9, 109–149.

Поповић (1950): Олга Поповић, Библиотека српског Лицеума, *Библиотекар*, 1–2.

Поповић (1925): Павле Поповић, Интелектуалне везе француско-српске, *Српски књижевни гласник*, XIV, 583–585.

Предић (1938): Милан Предић, Немачки као светски језик, *Српски књижевни гласник*, 55, 457.

Радевић (1971): Милорад Радевић, Почети наставе руског језика у Србији (1852–1864), *Настава и васпитање*, 20, 493–505.

Самарџић (1963): Радован Самарџић (ур.), *Сво година Филозофског факултета 1863–1963*, Београд.

Симоновић (1985): Мирослава Симоновић, Развој наставе страних језика у Србији (1820–1863), *Зборник Историјског музеја Србије*, Београд, 22, 51–102.

Сланкаменац (1952): Првош Сланкаменац, Оснивање и карактер Београдског Лицеја, *Савремена школа*, 3–4, XIV, 9–38.

Спасић (1971): Живомир Спасић, Атанасије Николић, *Кораџи*, Крагујевац, VI, 7–8, 328–331.

Стојанчевић (1952): Владимир Стојанчевић, Кнез Милош и заштита српске границе за време епидемије куге у Турској 1836–1838, *Историјски гласник*, Београд.

Страњаковић (1940): Владимир Страњаковић, Србија, привлачно место Југословена 1844–1848, *Српски књижевни гласник*, 61, 508–524.

Типа (1900): Петар А. Типа, *Гимназија краља Александра I у 19. веку*, Београд.

Тешић (1965): Владета Тешић, Сто година од доношења закона о устројству реалке у Србији, *Настава и васпитање*, 14, 1–2.

Устројеније јавног училишта настављенија од 23. 9. 1844, *Зборник закона 1845*.

Шафарик (1847): Јанко Шафарик, О прослави Св. Саве у Лицеуму, *Србске новине*, 5, 18.

Шулц (1855): Антоније Шулц, *Практично настављеније у немачком језику за србску младеж*, част прва, Београд.

Nada M. Krnjaić-Cekić

Universität Belgrad

Maschinenbau Fakultät

DIE ENTWICKLUNG DES DEUTSCHUNTERRICHTS AM LYZEUM (1838–1863)

Zusammenfassung: Die Entwicklung des Hochschulunterrichts am Lyzeum im Fürstentum Serbien ist auch der Anfang des Hochschuldeutschunterrichts in Serbien. Der lyzeale Deutschunterricht mit einer 7-jährigen Unterbrechung hat die Wurzeln des philologischen und nichtphilologischen Unterrichts. Ein deutsches Lehrbuch für die lyzeale Studien wurde nicht geschrieben.

Schlüsselwörter: Deutsche Sprache, Lehrkräfte, Lehrbücher, Grammatik, deduktive Methode.